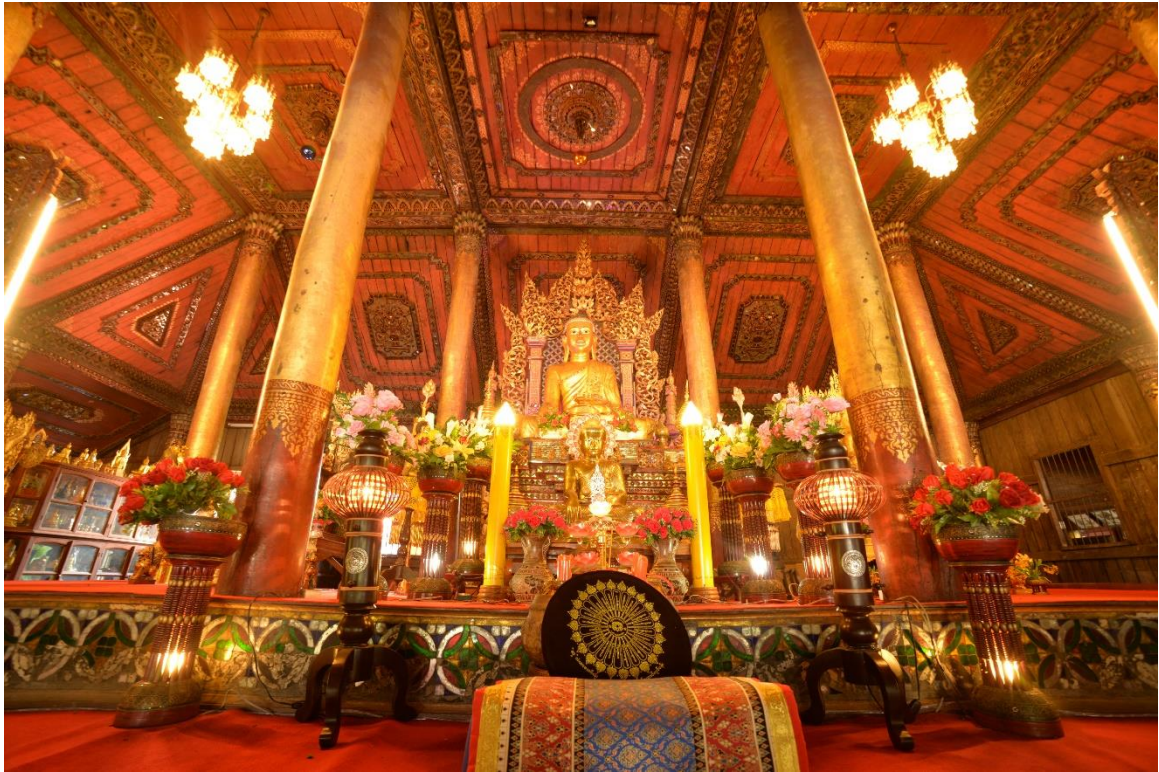

สืบค้น ตามหา ปะโอที่เชียงคำ¹

ศิราพร แป๊ะเส็ง²

เมื่อเอ่ยถึงเชียงคำ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา หลายคนมักคิดถึงชุมชนไทลื้อ เนื่องจากประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่เมืองเชียงคำนั้นเป็นไทลื้อที่อพยพเข้ามาหลายระลอก จนสร้างชุมชนไทลื้อขนาดใหญ่ มีการสืบทอดตำนานเรื่องเล่าและพิธีกรรมมาหลายต่อหลายรุ่น หากแต่เมื่อค้นลึกลงไปเบื้องหลังประกอบของพื้นที่แล้วจะพบว่า มีความหลากหลายของผู้คนกระจายอยู่เป็นหย่อมบ้าน หรือชุมชนเล็กก่อกอยู่ทั่วไป ได้แก่ กลุ่มคนไทยวน ไทใหญ่ ไทอีสาน ไทลาว ปะโอ ลื้อ จีน ม้ง เมี่ยน โดยเฉพาะปัจจุบันเมื่อการเดินทางเคลื่อนย้ายสะดวก คนจากต่างถิ่นเข้ามาปักหลักทำมาค้าขายมากขึ้นกว่ายุคก่อน

การสืบค้นหากลุ่มคนปะโอที่เชียงคำ เกิดขึ้นเมื่อประมาณช่วงปี 2555 ถึง 2556 เมื่อเครือข่ายวัฒนธรรมอำเภอให้การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ โดยมีแปดกลุ่มได้แก่ ลื้อ จีน ม้ง เมี่ยน ไทอีสาน ไทใหญ่ ไทยวน ไทยลาว ทั้งนี้ข้อมูลระบุว่าชุมชนชาวไทใหญ่นั้นอยู่ที่วัดนันทาราม แต่ในชีวิตประจำวันไม่มีปรากฏประเพณีวัฒนธรรมแบบไทใหญ่ มีการแต่งกายปรากฏอยู่บ้างแต่ไม่สามารถสืบทราบได้ว่าสืบทอดหรือส่งต่อมาจากที่ใด ประกอบกับมีการส่งเสริมเรื่องการท่องเที่ยว เจ้าอาวาสจึงเริ่มสืบค้นประเพณีวัฒนธรรมของวัด เนื่องจากอดีตไม่เคยมีการบันทึกไว้ กับทั้งมีความขัดแย้งกันหลายอย่างทั้งข้อมูลในสื่อ หรือข้อมูลเชิงประเพณี กับการบอกเล่าของคนในชุมชน เมื่อเริ่มศึกษาค้นคว้าพบคำว่า “ตอง

สู้” หลังจากนั้นจึงเริ่มค้นหาข้อมูลจากคนในชุมชน คนเฒ่าคนแก่ รวมถึงการเดินทางไปวัดสันป่าก่อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย และพบความสัมพันธ์การเคลื่อนย้ายติดต่อสัมพันธ์กับคนในชุมชนวัดนันตาราม คือ “พ่อทวนน้อยลือชัย” เป็นน้องชาย “พ่อเฒ่าจองตะก้านันตา” เป็นพ่อค้าผ้าแพรร่ แต่งงานกับชาวไทใหญ่ บ้านสันป่าก่อ

ในปี 2556 วัดนันตารามก็มีการทำบุญฉลองถวายแท่นพระ ฉัตร และหอพระอุทิศ และได้นิมนต์พระที่วัดหนองคำ จังหวัดเชียงใหม่ มาร่วมงาน พร้อมกับคณะศรัทธาวัดซึ่งเป็นชาวปะโอจากประเทศพม่า มาร่วมกิจกรรม มีการแสดงทางวัฒนธรรมทั้งการแต่งกายและอาหาร การฟ้อน แสดงบวงสรวง และมีผู้เฒ่าในชุมชนสะท้อนว่า คนกลุ่มนี้เป็นตองสู้ ซึ่งเป็นเชื้อสายเดียวกับบรรพบุรุษในชุมชนที่มาสสร้างวัดนันตาราม นั่นคือจุดเริ่มต้นในการสืบค้นตัวตนของชาวปะโอในชุมชนขึ้นมา

ปะโอคือใคร ???

ตองสู้ ตองตุ ตองสู้ ตองซู่ กะเหรี่ยงคำฯ ชื่อเรียกเหล่านี้เป็นหลากหลายชื่อที่ใช้เรียกชาว “ปะโอ” ชื่อของ “ปะโอ” ถือเป็นชื่อใหม่ที่เพิ่งได้ยินในราวทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากที่ผ่านมาต่างถูกนิยามตัวตนในชื่ออื่น

ถิ่นเดิมของชาวปะโอนั้นอยู่ในเขตตอนเหนือของประเทศพม่า แถบเมืองตองยี เมืองปั่น เมืองปางปี เมืองหนองอ้อ เมืองกิวเกาะ ในเขตรัฐฉานของพม่า อย่างไรก็ตาม บัญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้เขียนในหนังสือ “คนไทยในพม่า” กล่าวถึงชาวตองสู้ที่อยู่ในรัฐฉาน ปะโอ เป็นกลุ่มชนที่อยู่กระจัดกระจายในตอนเหนือของประเทศพม่า เนื่องจากตั้งถิ่นฐานร่วมกับชาวไทใหญ่ โดยชาวปะโออยู่บนพื้นที่สูงและที่ราบเชิงเขา ส่วนชาวไทใหญ่อยู่บริเวณที่ราบมีการปฏิสัมพันธ์กับชาวไทใหญ่และมีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน ชาวไทใหญ่เรียกชาวปะโอว่า “ตองสู้” พม่าเรียกว่า “ตองตุ” แปลว่า “ชาวตอย” หรือ “คนหลอย” แต่ชาวปะโอไม่ชอบให้เรียกคำนี้ ถือว่าเป็นคำไม่สุภาพ และอยากให้เรียกชื่อชาติของตนเองว่า “ปะโอ” หรือ “ปะโอ” แปลว่า ชาวตอยเหมือนกัน เมื่อแยกคำแล้ว มีผู้สันนิษฐานที่มาของคำว่า “ปะโอ” ว่าน่าจะมาจากคำว่า “พะโอ” แปลว่า ผู้อยู่ป่า เพราะในภาษาไทยคำนี้ คำว่า “อยู่” แปลว่าอยู่ ครั้นเมื่ออพยพเข้ามาตั้งรกรากในดินแดนล้านนา คนล้านนาเรียกตามชาวไทใหญ่ แต่สำเนียงเปลี่ยนไปว่า “ตองสู้”

รากเหง้าชาวปะโอแห่งเชียงคำ

ชุมชนทุ่งบานเย็น ตำบลห้วยวน อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากคหบดีชาวปะโอที่เดินทางค้าขายในเส้นทางการค้าในพื้นที่ภาคเหนือในยุคที่การค้าทางไกลเฟื่องฟู เรื่องเล่าจากเจ้าอาวาสวัดนันตารามเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมของวัดนันตาราม เรื่องราวของผู้คนที่ผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมปะโอ ไทใหญ่ ไทลื้อ ไทยวน เรื่องราวของพ่อใหญ่นันตาอู่ คหบดีชาวปะโอที่บริจาคเงินสร้างวัด เรื่องราวเหล่านี้ ค่อยๆ ถูกถ่ายทอดให้ผู้มาเยือนจากภายนอกได้รับทราบถึงความเป็นมาของชุมชนนี้ก่อนที่จะพัฒนาเป็นชุมชนกลางเมืองเชียงคำในปัจจุบัน

ชุมชนทุ่งบ้านเย็น ได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาค้างข้อมูลชุมชนและเครือข่ายข้อมูล ร่วมกับศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) ในปีงบประมาณ 2562 พร้อมกับชุมชนอื่นๆ อีก 12 ชุมชน โดยมีพระอธิการสันติ ชยธมโม เจ้าอาวาสวัดนันทาราม ลูกหลานชาวปะโอโดยแท้ รับผิดชอบที่เป็นหัวเรือใหญ่ในการดำเนินงาน โดยมีประเด็นหลักๆ ในการสืบค้นรากเหง้าของชาวปะโอในชุมชน มิติทางประวัติศาสตร์ เครื่องญาติ และสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อเก็บไว้เป็นข้อมูลสำคัญในการส่งต่อให้ลูกหลานได้ระลึกถึงบรรพชนคนรุ่นก่อนที่สร้างบ้านแปงเมืองกันมาจวบจนเจริญรุ่งเรืองอย่างเช่นทุกวันนี้

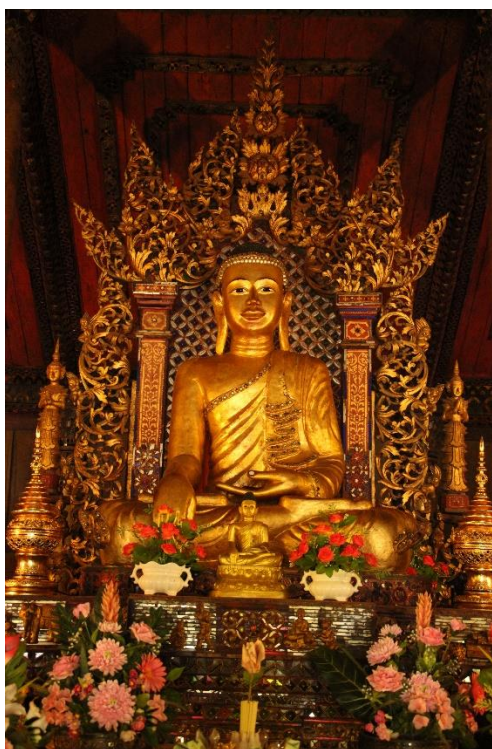
พื้นที่ชุมชนแต่เดิมนั้นเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เมื่อขุดลึกลงไปใต้ดิน 1 เมตร มักจะพบแต่ต้นไม้และรากไม้ของคนสมัยก่อนเรียกบริเวณนี้ว่า “บ้านทุ่ง” ต่อมาเมื่อระบบการปกครองของรัฐเข้ามาควบคุมครอบพื้นที่นี้อยู่ในเขตของบ้านใหม่บุญนาศ ต่อมาแยกออกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ในปี 2520 และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “ทุ่งบ้านเย็น” หากนับรวมอายุชุมชนนี้แล้ว นับเป็นชุมชนเก่าแก่ ทศวรรษ 2450 เนื่องจากอยู่บนเส้นทางการค้าของกลุ่มพ่อค้าทางไกลที่เดินทางค้าขายเชื่อมโยงระหว่างพม่า ล้านนา ลาว

ประวัติศาสตร์คำบอกเล่าของผู้เฒ่าในหมู่บ้านได้กล่าวไว้ว่า ราวปี 2450 พ่อหม่องโพธิชิตอริยภาช่างซ่อมจักรเย็บผ้า เป็นชาวปะโอ จากเมืองสะเทิม ซึ่งเดินทางค้าขายได้เข้ามาแผ้วถางพื้นที่เพื่อใช้เป็นจุดพักค้างระหว่างการเดินทาง เป็นที่พักพระสงฆ์ที่เดินทางร่วมกับคาราวาน หรือพระสงฆ์ที่เดินทางธุดงค์ บริเวณนี้มีต้นโพธิ์ใหญ่ (ปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณวัดนันทาราม) ผู้เดินทางยุคนี้ต่างเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพ่อเฒ่าอุบล บุญเจริญ พื้นเพเป็นชาวเชียงตุง อาชีพเป็นสล่า เป็นช่างฝีมือ มีความเชี่ยวชาญในการออกแบบที่เดินทางมาร่วมกับขบวนพ่อค้า ได้ร่วมกับพ่อหม่องโพธิชิต อริยภา สร้างกุฏิที่พักสงฆ์ ลักษณะสร้างด้วยไม้มุงด้วยใบคา จึงเรียกว่า “จองคา” โดยคำว่า “จอง=เจาะ” มาจากภาษาพม่า หมายถึงวัด หรืออาคาร คำว่า “คา” มาจาก การใช้ใบคา คือหญ้าคามมาใช้มุงหลังคานั้นเอง วัดจองคา จึงเป็นชื่อเรียกขานที่พักสงฆ์แห่งนี้ นับแต่นั้นมา

หลังจากนั้น ในปี 2451 พ่อหม่องโพธิชิตอริยภา ได้ไปนิมนต์ “อุ้นนทียะ” พระภิกษุชาวปะโอ ซึ่งขณะนั้น เดินทางไปมาหาสู่กันระหว่างพม่าล้านนา และลำปาง มาจำพรรษาที่วัดจองคา โดย “อุ วัดฉนะ” นั้นพื้นเพเป็นพระชาวปะโอจาก รัฐฉานใต้ ประเทศพม่า วัดจองคาได้ถูกตั้งเป็นที่พักสงฆ์ที่ขึ้นตรงต่อคณะสงฆ์พม่า (ในจังหวัดลำปางขณะนั้น) คนท้องถิ่นล้านนาหรือละแวกใกล้เคียงเรียกว่าวัดมาน ซึ่งมาจากคำว่า “มะ ล่าน” ในภาษาล้านนาที่หมายถึงพม่า หรือเรียกว่าวัดจองเหนือ เพราะอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำลาว

ต่อมาในปี 2467 พ่อเฒ่าตะกำจองนันทา คหบดีชาวพม่าเชื้อสายปะโอซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในเส้นทางนี้ รวมถึงเข้ามารับจ้างขนส่งไม้ให้กับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาร์ของอังกฤษได้มาทำสัมปทานไม้ในเขตลำปาง พะเยา เชียงราย ท่านมีศรัทธาที่จะบูรณะวัดจองคาให้เป็นวัดที่ทำศาสนกิจทางศาสนาอย่างถาวร ได้ชักชวนกลุ่มพ่อค้าอำเภอย่างคำ และผู้มีจิตศรัทธาทั่วไปร่วมบูรณะปฏิสังขรณ์และร่วมกันบริจาคทรัพย์สร้างวิหารหลังใหม่ในครั้งนี้โดยมีแม่เฒ่าจามเฮิง ประเสริฐกุล บริจาคที่ดินให้สร้างวัด ได้นำแบบแปลนการสร้างวิหารมาจากจังหวัดลำปางพร้อมช่าง โดยมีพ่อสล่าตัน จิตตระกูล (ชาวพม่า) ซึ่งเป็นพ่อของยายตุ่นแก้ว จินดารัตน์ ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าช่างชุดแรกในการสร้าง โดยใช้เวลาในการก่อสร้าง 10 ปี จากนั้นพ่อเฒ่าตะ

กำจอบนันทาได้ไปอันเชิญพระประธานซึ่งทำด้วยไม้สักทองทั้งต้น จากวัดจองเหม่ง่า บ้านดอนแก้ว ตำบลออย อำเภอบง จังหวัดพะเยา (ซึ่งพ่อเฒ่าเหม่ง่าเป็นสหายของพ่อเฒ่าตะกำจอบนันทา สหายค้าไม้ในเขตอำเภอบง ได้สั่งเสียไว้ว่า หากได้เสียชีวิตลงให้นำพระประธานมาไว้วัดนันตาราม) จากนั้น วัดนันตารามก็ดำรงสถานะของวัดมาน อันเป็นศูนย์กลางรวมใจของเหล่าพ่อค้าทางไกลจากประเทศพม่า หลากหลายเชื้อสาย เป็นรากแห่งศรัทธาของผู้สืบเชื้อสายชาวปะโอในเชียงคำและใกล้เคียง

พระประธานวัดนันตาราม ทำจากไม้สักทองทั้งต้น ที่นำมาจากวัดจองเหม่ง่า ตำบลออย อำเภอบง จังหวัดพะเยา พ่อเฒ่าเหม่ง่าเป็นสหายของพ่อเฒ่าตะกำจอบนันทา สหายค้าไม้ในเขตอำเภอบง ได้สั่งเสียไว้ว่า หากได้เสียชีวิตลงให้นำพระประธานมาไว้วัดนันตาราม

การสืบค้นของชุมชนทำให้ตระหนักรู้ว่า การก่อร่างสร้างตัวของวัดนันตาราม และชุมชนนั้นใช้เวลายาวนานหลายสิบปี และหลายช่วงอายุคน โดยมีตระกูลหลักที่ทำหน้าที่อุปถัมภ์คือ ตระกูล “วงษ์อนันต์” มี “พ่อเฒ่าจอบนันทา” เป็นต้นตระกูล ที่สืบต่อหน้าที่ดูแลวัดนันตาราม และสบทอดอาชีพค้าไม้มาจากบรรพบุรุษ มาจวบจนถึงคนรุ่นที่สามในปัจจุบัน อีกตระกูลสำคัญคือ ตระกูล “กันทะมาลา” มี “พ่อเฒ่าสลาหนาน อุง” เป็นต้นตระกูล ท่านเป็นอดีตเจ้าอาวาสวัดคนที่ 5 (พ.ศ. 2476-2479) ฉายา “อู่นันทิยะ” เดินทางมาจากบ้านบางโจ่ง เมืองสีแสง รัฐฉานใต้ ประเทศพม่า ท่านเป็นผู้มีความสามารถด้านการประยูรจนได้เป็นผู้ประกอบและมีสิทธิประกอบโรคศิลปะแผนโบราณ ในสาขาเวชกรรม ที่คณะกรรมการควบคุมการประกอบโรคศิลปะเป็นผู้ออกใบอนุญาต ภายหลังจากสึก ท่านได้แต่งงานกับแม่เฒ่าช่อง มีลูกหลานสืบเชื้อสายอุปถัมภ์วัดมาจนถึงคนรุ่นที่สามในปัจจุบัน

วัดนันทาราม

อู้นันทิยะ อดีตเจ้าอาวาสวัดนันทาราม ช่วงปี 2476-2479 ท่านเป็นชาวปะโอ บ้านปางโจง ตองจี เมียนมา
ภาพนี้ป่าเหม่ ลูกสาวท่านบอกว่าถ่ายที่วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง

นอกจากนั้น ยังค้นพบอาหารท้องถิ่นของคนปะโอที่ยังคงทำกันอยู่ในครัว เช่น น้ำพริกคว่ำ แกงส้มปู มีขนมอย่าง ซอมยาคุ และขนมปัง ซึ่งคณะทำงานได้จัดทำข้อมูลเหล่านี้เพื่อเก็บเข้าสู่คลังความรู้ของชุมชน

เพื่อการสืบทอด ส่งต่อให้คนรุ่นหลัง รวมถึงจะดำเนินการสืบค้นเพิ่มเติมทั้งด้านอาหารการกิน เครื่องมือ เครื่องใช้ ยาสมุนไพร ที่คนรุ่นเก่าก่อนได้ทิ้งไว้เป็นมรดกให้ลูกหลานได้สืบค้นหารากเหง้า ตัวตนของตนเอง ขณะเดียวกัน การเดินทางเพื่อเรียนรู้สังคมวัฒนธรรมปะโอจากชุมชนอื่นๆ ทั้งในพื้นที่จังหวัดลำปาง จังหวัด เชียงราย จังหวัดแม่ฮ่องสอน หรือการเดินทางไปยังต้นทางประเทศพม่า เพื่อศึกษาและแลกเปลี่ยนความรู้ ระหว่างกัน ผนวกสร้างเป็นเครือข่ายปะโอในประเทศไทย

สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์ปะโอในประเทศไทยนั้น พบว่าอาศัยในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงราย เชียงใหม่ และพะเยา อีกทั้งยังกระจัดกระจายเข้ามาทำงานในหลายพื้นที่ ทั้งพื้นที่หัวเมืองภาคเหนือ และ กรุงเทพมหานคร ชาวปะโอ เคลื่อนย้ายเข้าสู่ประเทศไทยในช่วงปัญหาทางการเมืองและการสู้รบในประเทศ พม่า ทั้งการเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวร และการเข้ามาแสวงหางานทำ โดยในบางพื้นที่นั้นอาศัยอยู่เฉพาะกลุ่ม ในบางพื้นที่อาศัยอยู่ร่วมปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ในอดีตที่ผ่านมากลุ่มชาติพันธุ์ปะโอในพื้นที่เชียงใหม่ เชียงรายและพะเยาไม่ค่อยปรากฏตัวและแสดงออกทางอัตลักษณ์วัฒนธรรมของตนเองให้คนอื่นเห็น เนื่องจากการเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ปะปนกับชนกลุ่มใหญ่ หรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่ในพื้นที่จึงอำ พราง ปกปิดอัตลักษณ์ของตัวเองตลอดมา

หากแต่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา นั้น ขบวนการของการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน และประเด็นชนเผ่า พื้นที่เมือง ได้รับการหยิบยกมาเคลื่อนไหวในสังคม และสาธารณชน และพบว่า มีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลาย กลุ่มที่เคยปิดตัวต่อสังคม ออกมาเปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะ แสดงออกถึงอัตลักษณ์ และเริ่มทำการสืบค้น ประวัติศาสตร์ ที่มาของตนเองมากขึ้น และชาวปะโอก็เป็นหนึ่งในหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ที่เดินออกมา จากเงามืด เพื่อบอกแก่สังคมว่า ปะโอคือใคร

¹ ข้อเขียนนี้ เรียบเรียงมาจากรายงานผลการดำเนินงานโครงการสืบค้นข้อมูลทางสังคมและวัฒนธรรมชาติพันธุ์ปะโอ

² นักวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร